

ULICE A NÁMĚSTÍ BRNA VE 13. STOLETÍ

V tomto příspěvku bude věnována pozornost především proměnám povrchů veřejných prostranství a komunikací, jakož i jejich využívání na území historického vnitřního města, tedy v obvodu hradeb (asi 36,6 ha). Časový rámec poskytlo především první století života města. K dané problematice bylo získáno velké množství dat, řádově stovky, zejména z výzkumu stavebních terénních zásahů ve stávajících komunikacích. Je nutno předeslat, že toto téma nebylo dosud souborně zpracováno – to by si vyžádalo zvláštní projekt. Následující řádky lze proto chápat spíše jako úvod do problematiky.

Již řadu let je díky soustavné archeologické činnosti známo, že v jižní části městského areálu se nacházelo předlokační osídlení s počátky snad již na přelomu 11./12. století. Zčásti překrývá plochu osídlenou předtím ve starší a pozdní době bronzové; její severní hranice však probíhá poněkud jižněji než okrajová linie raně středověkého osídlení. Pravěké aktivity souvisle pokračují jihovýchodním směrem na konec sprašové návěje nad říční inundací, přičemž vně historického jádra lze konstatovat značné časové rozpětí – od eneolitu po latén. V prostoru ulic Dornych, Mlýnská a Spálená pak přistupují raně středověké doklady pobytu Slovanů patrně od 7. století až do konce tzv. doby hradištní (Sedláčková 2007; Zubalík 2008). Je možné, že s tímto sídlištěm souvisí ojedinělé raně středověké hroby na Radnické a Starobrněnské ulici (Zapletalová 2006, s. 766). Mladohradištní osídlení rámcově z 12. až počátku 13. století se daří v poslední době zachytit také místy jižně komunikace směřující do prostoru centra raně středověkého osídlení na Starém Brně (Holub et al. v tisku).

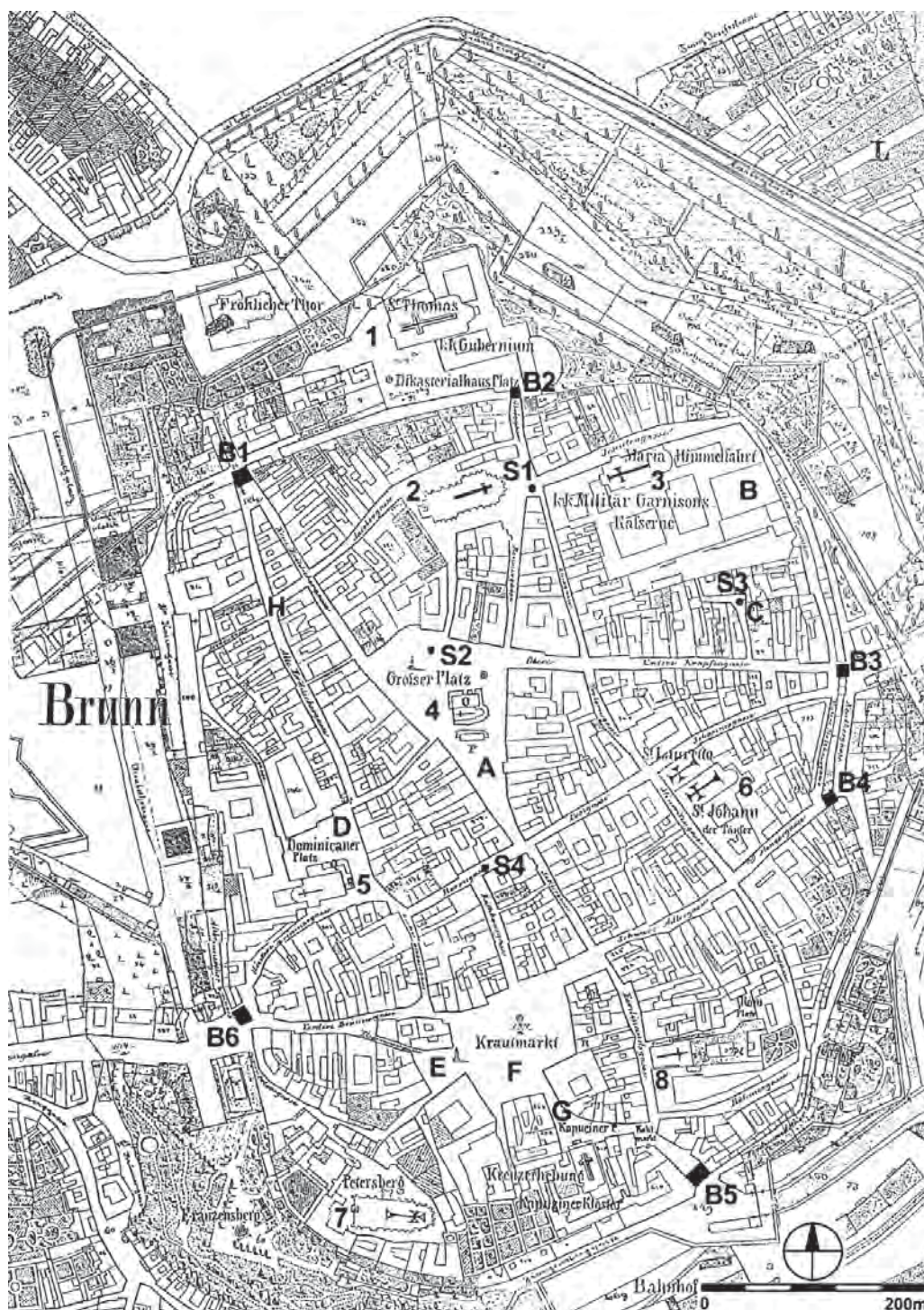
Komunikační strukturu předlokační zástavby zatím archeologické odkryvy neobjasnily – dosud

postrádáme doklady povrchových úprav z této doby. Toto osídlení působí dojmem spíše oddělených shluků, i když zejména v jihovýchodní části lze s postupujícími odkryvy uvažovat i o souvisle osídlených plochách. Na druhé straně se zatím nedaří prokázat osídlení plochy náměstí Zelný trh, ve středověku Starý, posléze Horní trh. Zdá se, že alespoň část tohoto prostoru sloužila již v předlokační době jako veřejné prostranství a trh. Naznačuje to i název doložený ovšem až r. 1247 (starší stav Procházka 2000, s. 19–42, 106, 107; Bretholz 1911, s. 69, 70; nověji Holub et al. 2006, s. 208; Holub et al. v tisku). Je nesporné, že brněnskou předlokační aglomerací včetně její částí na území pozdějšího města procházely mezinárodní obchodní cesty, případně některé jejich dílčí větve spojující Podunají s Čechami a polskými zeměmi. Musíme rozlišit trasy, jejichž průběh brněnských prostorem určovaly geomorfologické podmínky terénu, od cest, které sice procházely regionem, ale jejich brněnské větve využívali pouze ti, kteří chtěli tuto lokalitu navštívit. Při absenci přímých důkazů lze pravděpodobně do první skupiny zařadit severojižní komunikaci spojující rakouské Podunají s Čechami, případně Dolním Slezskem. Tato cesta přecházela starobrněnský brod přes Svratku, pokračovala pozdější ulicí Pekařskou do prostoru pozdějšího města a dále směrem na Královo pole, Svitávku a Litomyšl. Pro příchozího ze severozápadu představoval průchod brněnskými prostorem také nejkratší možnost, pokud se chtěl dostat do Uher – ať již směrem k (Uherskému) Brodu, nebo Hodonínu. Konkrétní průběh cest raně středověkou zástavbou můžeme rekonstruovat čistě hypoteticky – záleží na tom, do jaké míře akceptujeme respektování původního průběhu půdorysem pozdějšího města (tak Merta et al. 2007, s. 147, 148, obr. 5). Zatím se

nepodařilo odkrýt mladšími zásahy neporušenou, ve 12. století osídlenou plochu, která by měla přímou vazbu ke komunikaci. Větší starobylost se předpokládá zejména u západovýchodního tahu (ulice Dominikánská – Orlí) či u zhruba severojižního tahu Josefská – Minoritská – Kozí ulice. Podle původního názvu ulice Josefské, Česká (*platea Bohemorum*), odvozoval již V. Richter existenci předlokační České osady (Richter 1936, s. 307). Např. osídlení kolem Josefské a Minoritské ulice se výrazně přimyká ke historické komunikaci až od raného 13. století, byť o jejím konkrétním vymezení zatím máme jen velmi chabé znalosti. Je však pravděpodobný význam této trasy alespoň v posledních desetiletích předcházejících lokaci (Procházka 2000, s. 101). Odbočka zmíněné severojižní cesty směrem na severovýchod, směrem do Vyškovské brány na Pustiměř a Olomouc, již patří do skupiny druhé. Pokud se např. chtěl cestující z Rakous do Olomouce Brnu vyhnout, využil třeba zkratku, kterou známe z vrcholného středověku, a která obcházela Brno přes Měnin (k r. 1348; CDM VII, s. 552, 553, č. 761; např. Flodr 2001, s. 59). Větvení jižního směru je doloženo mladšími prameny též na pravobřeží Svratky ve Starém Brně (k r. 1323; CDM VI, s. 164, č. 222). Další cesty měly především regionální význam, např. spojnice Brna především s blízkým výběžkem starého osídlení na katastru Žabovřesk, Komína a Jundrova v povodí Svratky nebo k brodu přes Svitavu v Zábrdovicích s možným pokračováním více směry. Cestní síť se zahustila v důsledku rozšiřování osídlení do vrchovin ve 13. století (srov. Kuča 2000, s. 25–27; Procházka 2000, s. 26, 27, 29, 30; Sviták 1995; Švábenský 1993, s. 243–245 ve stavu poznání před archeologickými výzkumy; nověji Urbánková, Zapletalová 2003).

Při úvahách o konkrétních trasách raně středověkou zástavbou na území pozdějšího města je třeba přihlédnout k proměnlivosti a nesouvislosti sídelní struktury před 13. stoletím, což jistě odrážely i variabilní trasy cest. Vyměření lokačního půdorysu, které lze v základním obrysu předpokládat nejpozději ve 20. letech 13. století, ovšem přineslo do komunikačního systému promyšlený řád, byť s řadou lokálních nepravidelností (ke vzniku města zvl. Procházka 2000; 2003; v tisku). Je zjevné, že tehdy již byla osídlena v podstatě celá plocha města, asi od 30. let vymezovaná výstavbou hradeb. Soudíme tak dle rozložení nálezu keramického horizontu VS 1.1. ještě domácí výrobní tradice (Procházka v tisku; Procházka, Peška 2007). Je však důležité, že na několika místech byl zaznamenán nevelký přesah sídlištních aktivit, tedy především nejstarší sídlištní

vrstvy s keramikou horizontu VS 1.1., vně linie bezprostředně následujícího opevnění. Důležité je v tomto směru především vztah k příkopu v Husově ulici na východní a na Moravském náměstí na severní straně. To naznačuje, že vymezení městského areálu alespoň příkopem následovalo o něco později, čili areál zakládaného města byl vymezen zpočátku jen přibližně a definitivně ohraničen byl až v souvislosti se zahájením výstavby opevnění nejdříve na konci trvání keramického horizontu VS 1.1. či na počátku horizontu následujícího, tedy nejpozději ve 30. letech 13. století (Kos 2001; Unger, Kos 2001; Procházka 2000, s. 123). Lokátoři realizovali na vybraném terénu originální modifikaci pravouhého rastru, jehož základem byla severojižní (*cardo*) a západovýchodní osa (*decumanus*), přičemž konkrétní orientaci osového kříže motivovala snaha vést severojižní směr zhruba po vrstevnici svažujícího se terénu (obr. 1). Ve snaze maximálně usnadnit průchod cest a přístup na tržová prostranství, deformovali pravouhlé bloky vidlicemi ulic vycházejících od městských bran, z nichž jedna jde vždy k nejbližšímu tržišti. Další nepravidelnost vneslo trojúhelníkové Dolní náměstí (dnes náměstí Svobody), umožňující větvení severojižního směru do dvou dílčích tras – západnější směrem k novému zeměpanskému hradu Veveří, případně k něco mladšímu tišnovskému klášteru. Na řešení stále čeká problém nepravidelného obrysu jižní a západní strany druhého hlavního náměstí, Horního trhu (dnes Zelný trh). Vedle možných dolnorakouských vzorů včetně Vídně (Měřínský, Zumpfe 1995, s. 182; 1997, s. 152; Weizsäcker 1953, s. 127–134) jde opět o doklad upřednostňování praktického komunikačního rozvržení před ideálními schémata – snaha vtáhnout všechny potřebné směry brněnského „dopravního uzlu“ do obvodu hradeb je očividná. Přitom je třeba velmi opatrně zacházet s údajnou starobylostí trojúhelníkového půdorysu náměstí – v brněnském případě se zdá, že utváření Dolního trhu souviselo se založením již zmíněného hradu Veveří a příslušná vidlice cest se zformovala až ve 13. století, byť ve volné návaznosti na starší lokální cestu do okraje staré sídelní oblasti na katastru vsí Žabovřesky a Komín. Totéž platí např. i pro trojúhelníkovité náměstí městečka Modřice jižně Brna, lokovaného původně jako ves v první čtvrtině 13. století, které rovněž prozrazuje jasné komunikační vazby (Procházka 2003, s. 284–288). To ovšem nevylučuje existenci starších tržišť trojúhelníkového půdorysu např. v rakouských městech. Důraz na zajištění tržního prostředí odráží a další, menší prostranství, kde se dle údajů ze 14. století odehrávaly specializované

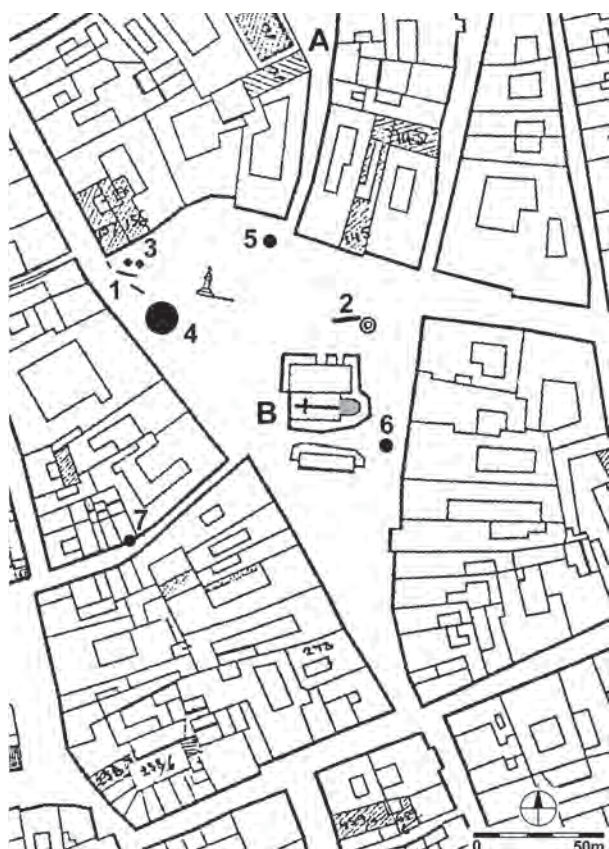

Obr. 1. Brno, půdorys na mapě stabilního katastru z r. 1825: 1 – augustiniáni u sv. Tomáše; 2 – sv. Jakub; 3 – augustiniánky u P. Marie; 4 – sv. Mikuláš; 5 – dominikáni u sv. Michala; 6 – minorité u sv. Janů; 7 – sv. Petr; 8 – synagóga, od 17. stol. františkánský klášter; A – Dolní trh (dnes náměstí Svobody); B – místo někdejšího Koňského trhu; C – tzv. Ramhof, dvůr soukenických ráhů; D – Rybný trh (dnes Dominikánské náměstí); E – Hrnčířský trh ve výběžku Horního trhu (F), dnes Zelného trhu; G – Uhelný trh (dnes Kapucínské náměstí); H – dlažba z 13. století ve Skryté ulici; B1–B6 – městské brány; S1–S4 studny uváděné písemnými prameny ve 14. století, přesně lokalizovaná je jen S1

Abb.1. Brno, Grundriss auf der Urkatasterkarte aus 1825: 1 – Augustinianer bei St. Thomas; 2 – St. Jakob; 3 – Augustinianerinnen bei der Marienkirche; 4 – St. Nikolaus; 5 – Dominikaner bei St. Michael; 6 – Minoriten bei St. Johann dem Täufer und St. Johann Evangelist; 7 – St. Peter; 8 – Synagoge, seit dem 17. Jh. Franziskanerkloster; A – Unterring (heute Svobody Platz); B – Stelle des ehemaligen Pferdemarktes; C – der sg. Ramhof, der Hof der Tuchnacherahme; D – Fischmarkt (heute Dominikanerplatz); E – Töpfermarkt im Ausläufer des Oberrings (heute Zelný trh, d. h. der Krautmarkt, F); G – Uhelný trh (Kohlmarkt, heute Kapucínské Platz); H – Pflaster aus dem 13. Jh. in der Skryté Str.; B1–B6 – Stadttore; S1–S4 die in Schriftquellen des 14. Jhs. erwähnten Brunnen, genau lokalisiert ist nur S1

trhy (Uhelný, Rybný, Hrnčířský, Koňský trh; např. Švábenský 1995, s. 261–276; Vičar 1965).

Reliéf terénu, na kterém byl zmíněný plán vyměřen, v zásadě s některými výjimkami tvarem odpovídá dnešnímu, odečteme-li většinou jen mírné zvýšení. Zvýšená terasní plošiny krytá většinou sprašovou návějí se svažuje z nejvyššího bodu, návrší Petrov (245 m n.m.) na jihozápadě k severu, povětšinou však k jihovýchodu a východu. Severní část dělila geologická deprese běžící ve směru severozápadu-západ – jihovýchodu-východu, která byla vyrovnávána již během 13. století. Výplň si udržovala zvýšenou míru vlhkosti, dosahující až charak-

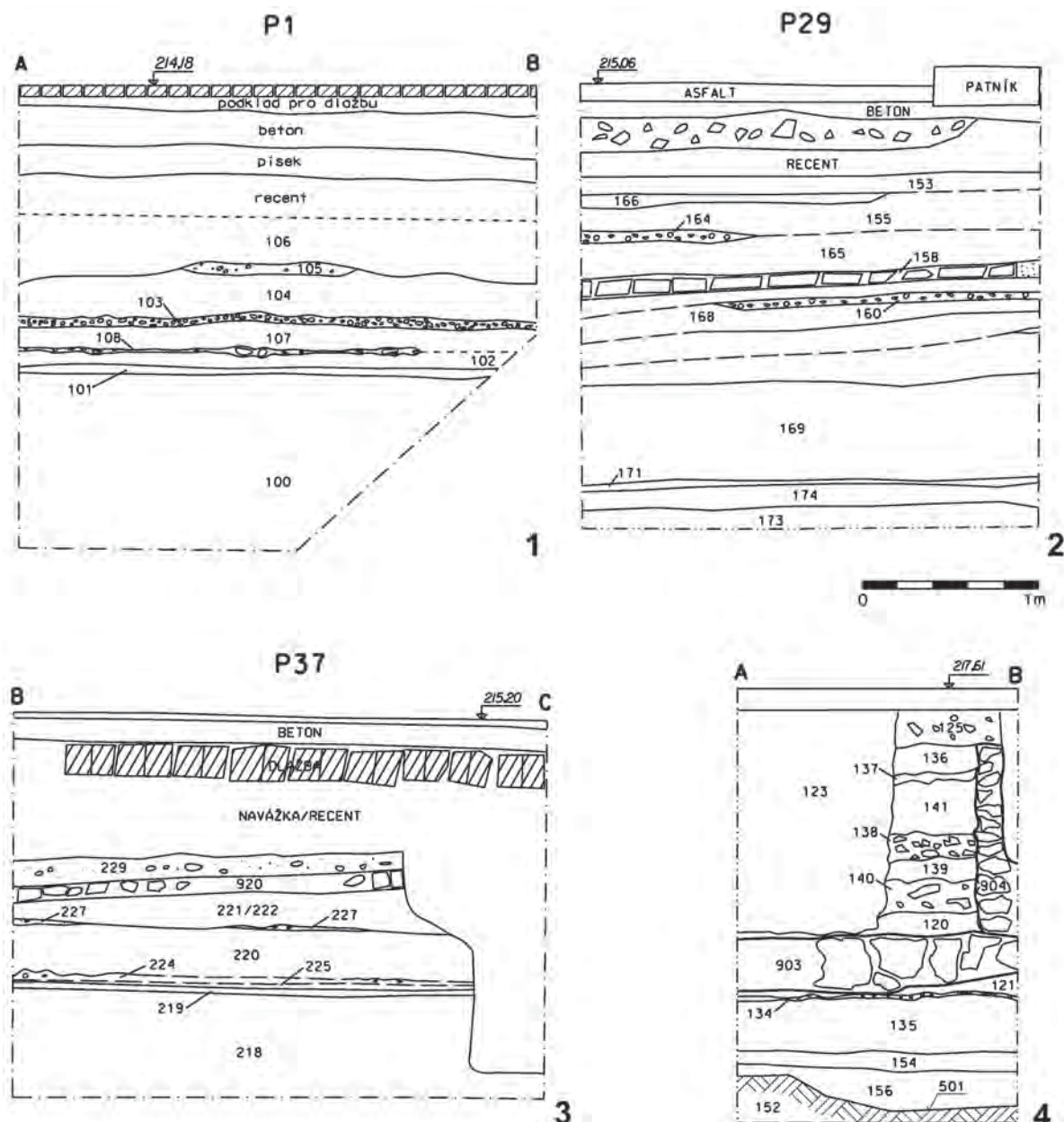
Obr. 2. Náměstí Svobody (Dolní trh) ve výřezu mapy stabilního katastru z r. 1825: 1, 2 – odkryté úseky stok z 13. století; 3 – dvojice archeologicky zjištěných studní z 13. století; 4–6 – archeologicky zjištěné dlažby ze 13. století; 7 – studna z 2. čtvrtiny 13. století zachycená v Zámečnické ulici; A – Hřbitovní ulička ke sv. Jakubu; B – kostel sv. Mikuláše, překrývající železářský areál z počátku 13. století (prostor presbytáře, šedě)

Abb. 2. Svobody Platz (Unterring) im Ausschnitt der Urkatasterkarte aus 1825: 1, 2 – freigelegte Abschnitte aus dem 13. Jh.; 3 – zwei archäologisch freigelegte Brunnen aus dem 13. Jh.; 4–6 – archäologisch festgestellte Pflaster aus dem 13. Jh.; 7 – Brunnen aus dem 2. Viertel des 13. Jhs., der in Zámečnická Strasse erfasst wurde; A – Hřbitovní (Friedhof) Str. zu St. Jakob; B – Kirche St. Nikolaus, die das Schmiedeareal aus dem 13. Jh. überdeckte (Fläche des Presbyteriums, grau)

teru mokřiny, čemuž odpovídá i zjištěná paleobotanická skladba (Kvítková 2001; Lisá et al. 2007; Holub et al. v tisku; Polánka, Zúbek 2008, s. 110). Z předlokačních struktur respektoval půdorys města zcela nepochybně areál návrší Petrov s kostelem sv. Petra z 12. století; jeho filiální kostel sv. Michala nevznikl patrně před přelomem 12./13. století (Holub et al. 2003).

Archeologický výzkum historických komunikací a prostranství je velmi důležitý pro poznání vývoje městského půdorysu, zejména může významně přispět ke stanovení doby, kdy se utvářel. Mnohdy tak napomůže k řešení otázky konstituování komunálního města, se kterým obvykle spojujeme vznik stabilní uliční sítě a parcelace. Přínosné jsou odkryvy zachycující průběh uličních čar, kde lze za určitých podmínek ověřit eventuální změny a rozpoznat vztah zástavby ke komunikačním úrovním. Důležité je také poznání vývoje případného nárůstu terénu, tedy reliéfu a povrchových úprav až k pevné dlažbě. V komunikacích a prostranstvích nacházíme řadu dalších zařízení – ať již k odvodu dešťových či splaškových vod, veřejné studny, vodovody, objekty související s tržním provozem či výkonem městského práva (praní). Ač nejčastěji umístěny na vytýčených prostranstvích obvykle blíže okraje městského areálu, objevují se někdy i v ploše hlavních tržišť kostely, což je také případ brněnského sv. Mikuláše na náměstí Svobody. Jeho vznik souvisí s potřebou románských (valonských) osídlenců mít kazatele, kterému by rozuměli. Kaple byla pouhou filiálou farního kostela sv. Jakuba v běžné pozici při severním okraji města (Procházka 2003, s. 273; Merta et al. 2001a).

Také v Brně charakter povrchů náměstí a ulic komunálního města ve 13. a zčásti i ve 14. století odráží postupnou proměnu zacházení s veřejným prostorem. Před nástupem středověkých antropogenních aktivit pokrýval sprašové podloží černozemní půdní horizont holocénního stáří, který se mnohde dochoval pod mladšími uloženinami, jinde byl odstraněn již ve středověku – na některých místech ve 13. století, např. ve střední části Masarykovy ulice či místy v ulicích Česká, na náměstí Svobody i jinde (Procházka 2000; Holub et al. v tisku; Merta et al. 2001, s. 77; Polánka et al. 2007; četné příklady z výzkumů do r. 1999 Procházka 2000, s. 98–101). Na předlokační úrovni povrchu, tvořené zmíněným půdním typem více či méně kontaminovaným sídlištním odpadem se od počátku 13. století utvářelo specifické souvrství běžně o mocnosti kolem 1 m, kde se střídaly hlinité vrstvy se zpevňujícími úpravami šterku (obr. 3), spíše ojediněle (Ma-

Obr. 3. Profily komunikačními vrstvami, příklady z různých částí historického jádra. 1 – Minoritská ulice, sonda S1, profil P1: 100 – sprašové podloží; 101 – udusané sprašové podloží s příměsí amorfní rašeliny; 102, 104, 106, 107 – šedé hlinité vrstvy; 103, 105, 108 – štěrk z metabazitů a slepenců Old Red (Zůbek 2004). 2, 3 – náměstí Svobody; 2 – sonda S12, profil P29: 153, 155, 165, 168, 169, 171, 173, 174 – hlinité vrstvy; 158 – vrstva plochých kamenů (dlažba), 160 – hlína se štěrskem; 164 – metabazitový štěrk; 166 – maltovina; 3 – sonda S24, řez P37: 218 – holocénní půdní typ; 219 – udusané sprašové podloží; 220, 221/222, 225 – hlinité vrstvy; 227 – maltovina; 224, 229 – štěrk; 920 – vrstva kamenů různé velikosti s malými zlomky vypálené hlíny, dlažba (2, 3 – Kolařík et al. 2005). 4 – Skrytá ulice, sonda D1, řez A-B: 121, 123, 125 – novověké vrstvy; 120, 136, 137, 139, 141, 154 – hlinité vrstvy; 134, 138 – štěrk; 135 – jílovitá hlína se zlomky dřev; 140 – hlína s příměsí velkých kamenů; 152 – sprašové podloží; 501 – jáma s hlinitou výplní 156; 903 – velké zlomky lomového kamene, dlažba (Peška 2000); 904 – zdivo středověkého domu nebo parcelní zeď

Abb. 3. Profile durch die Verkehrsschichten, Beispiele aus verschiedenen Teilen des Stadtkerns. 1 – Minoritská Gasse, Sondage S1, Profil P1: 100 – Lößuntergrund; 101 – gestampfter Lößuntergrund mit Beimischung des amorphen Torfs; 102, 104, 106, 107 – graue Lehmschichten; 103, 105, 108 – Metabasit- und Old Red Brekzienkies (Zůbek 2004). 2, 3 – Svobody Platz; 2 – Sondage S12, Profil P29: 153, 155, 165, 168, 169, 171, 173, 174 – Lehmschichten; 158 – flache Steine (Pflaster); 160 – Lehm mit Kies; 164 – Metabasit-Kies; 166 – zerbrockelter Mörtel; 3 – Sondage S24, Schnitt P37: 218 – Holozän-Schwarzboden; 219 – gestampfter Lößuntergrund; 220, 221/222, 225 – Lehmschichten; 227 – zerbrockelter Mörtel; 224, 229 – Kies; 920 – Schicht der Steine verschiedenartiger Größe mit kleinen Fragmenten des gebrannten Lehms, Pflaster (2, 3 – Kolařík et al. 2005). 4 – Skrytá Gasse, Sondage D1, Schnitt A-B: 121, 123, 125 – neuzeitliche Schichten; 120, 136, 137, 139, 141, 154 – Lehmschichten; 134, 138 – Kies; 135 – Lehmschicht mit Holzfragmenten; 140 – Lehm mit großen Steinen; 152 – Lößuntergrund; 501 – Grube mit Lehmausfüllung N. 156; 903 – große Steinbruchsteine, Pflaster (Peška 2000); 904 – Mauer

sarykova ulice), i zlomků keramiky, kostí a strusky. Někde bylo zaznamenáno až pět šterkových úrovní. Přímé zpevnění povrchu holocénní půdy jsme zaznamenali výjimečně, např. v Masarykově ulici (Holub et al. 2006, s. 173, 174; Kolařík et al. 2005; Holub et al. v tisku; Procházka 2000, s. 98). V některých místech, např. na náměstí Svobody, prozrazují některé uloženiny původ z organického odpadu (k výzkumu Holub et al. 2002, s. 84–91; Merta et al. 2001a). V Brně se dochovaly mnohem méně než v případě některých měst založených v inundačním terénu, jako je např. Litovel či Uherské Hradiště (příklady s lit. Procházka 2007, s. 64). Složení brněnských komunikačních vrstev přes nepochybnou transformaci se zdá naznačovat relativně nižší podíl organických látek již v době vzniku (např. hnůj, dřevěné odštěpky apod.). Někdy se místo homogenního šterku setkáme i se stavební sutí, naznačující počátky výstavby zděné architektury – zpočátku sakrální, postupně stále více i profánní (nám. Svobody; Holub et al. v tisku; Kolařík et al. 2005). Je neopomenutelným faktem, že komunikační souvrství se projevují v podstatě stejně v jižní i severní části města a nikde je zatím nelze spolehlivě klást před 13. století (např. Minoritská ulice, srov. např. Zůbek 2004; obr. 3:1). Ojedinele jsme se setkali se žlábkem, které by bylo možné vysvětlit jako stopy po kolech vozů, a to např. na Masarykově, Kozí či Josefské ulici (Procházka 2000, s. 98; Černá et al. 2008; Zůbek 2001), ve větším rozsahu na Moravském náměstí již vně severní linie opevnění. V posledním případě jde v nejlépe zachovaném místě o dvě dvojice rýh v odstupech 1,5 a 1,75 m. Zda to odpovídá rozvorům kol, nelze jednoznačně říci, neboť mezi kolejemi se nacházel pruh zničeného terénu (Polánka et al. 2007). Ve všech případech jde o zářezy do podloží nebo půdního horizontu, případně nejstarší následné vrstvy.

Kvalitativní pokrok přineslo dláždění z lomového kamene, které se podle archeologických zjištění začíná objevovat již několik desetiletí před prvními písemnými doklady z poloviny 14. století. Zpočátku jde spíše o vrstvy kamenů, které se od běžnějších šterků liší hlavně velikostí. Nejvíce dokladů pochází zatím z náměstí Svobody a nejbližšího okolí. Např. na východní straně tržiště byla dokumentována vrstva nevytříděných lomových kamenů slepence Old Red o síle kolem 10 cm nejspíše z konce 13. či z počátku 14. století. Sestávala většinou s z fragmentů o velikosti 10–15 cm, byly zde však zastoupeny i zlomky o délce kolem 35 cm. Mezi nimi se nacházely také zlomky mazanice. Povrch byl velmi nerovný již vzhledem k charakteru suroviny, pro dlažbu zcela nevhodné. Vrstva představovala již 7.

uloženinu počítaje od sprašového podloží. Sama byla překryta ještě o něco silnější vrstvou šterku s nálezy zlomků keramiky pokročilého 14. století. Níže ležící část sekvence, která obsahovala dvě šterková zpevnění, lze klást do průběhu 13. století.

Vrstva kamenů o síle do 10 cm byla zjištěna v horní části středověkého, žel nedatovaného souvrství též blíže severozápadního koutu náměstí (sonda S12/2003), jakož i v sondě S8/2003, A3/2000 a S73/2005), kde šlo o směs zčásti plochých metabazitů a slepenců, méně pískovců Old Red (obr. 3:2, 3:4). V sondě S8 byly kameny obou zmíněných druhů uloženy plochým lícem nahoru a přítomná malta působila dojmem pojiva, nikoliv jen zásypu. Zejména ze sondy A3 lze soudit, že šlo pouze o dílčí úpravu převrstvenou asi šesti dalšími ještě středověkými vrstvami hlín a šterků. Mezi ní a vrstvou 2114, která poskytla brakteát Přemysla Otakara II. ražený kolem r. 1260, se nacházely další čtyři úpravy, z nichž jednu tvořil šterk a zlomky patrně kovářské strusky. V sondě S73 byla kamenitá úprava překryta třemi středověkými vrstvami, z nichž spodní představovala šedou hlínu, zbývající šterky a drobnou stavební suť charakterem maltoviny odpovídající ještě 13./14. století (Kolařík et al. 2005; Holub et al. 2006, s. 173; Peška 2001; k výzkumu z r. 2002 na náměstí Svobody též Holub et al. 2002, s. 84–87 bez uvedení nálezu dlažby; Polánka et al. 2007; Holub et al. v tisku). Zvláštní, ne zcela jasná situace byla odkryta v sondě D1 ve Skryté ulici (obr. 3:4). Sem zjevně pokračuje deprese zjištěná na náměstí Svobody, takže ani v hloubce 2,5 m pod dnešním terénem nebylo dosaženo sprašového podloží. Na souvrství s počátky patrně v 1. polovině 13. století, s mělkou jámou ve spodní části nasedala robustní, až 30 cm silná vrstva lomových kamenů slepence Old Red usazených v jílovité hlíně, zjištěná v celé ploše sondy o ploše 1,2×1,6 m a evidentně přesahující její hranice všemi směry. Na ní spočívalo kamenné zdivo již neexistujícího středověkého domu při někdejší uliční čáře a přilehlé souvrství sedmi hlinitých a šterkových vrstev. Marek Peška uvažuje, že zmíněné komunikační vrstvy se vytvořily až po výstavbě zdi; bohužel se z nich nepodařilo získat žádné nálezy vhodné alespoň k intervalové dataci. Zdivo však vykazuje nerovný povrch, je neomítnuté a spíše lze uvažovat, že bylo do zmíněné horní čisti sekvence zapuštěno. V každém případě má zpevnění rys poměrně pečlivé dlažby. Pokud vrstva kamenů skutečně plnila tuto roli, musíme připustit určitý posun uliční čáry do komunikace v souvislosti s výstavbou zděného domu (Merta et al. 2001, s. 80, 81; Peška 2000; uvažuje se též o prvotní ohradní zdi).

Robustnější zpevnění povrchu terénu, která byla dosud zjištěna především na náměstí Svobody, netvoří ještě souvislá dláždění větších ploch. Jsou většinou ještě nepravidelná, z neupravených, nedostatečně vytříděných kamenů často nejednotného horninového složení, lokálně omezená a i v téže ploše nestejnorodě kladená. Vyskytují se však místa s pečlivějším kladem kamenů, na východní straně téhož tržiště byl dokonce zaznamenán pokus o vyplnění spár maltou. Rané dlažby byly ještě ve 13., či snad ve 14. století převrstvovány hlinitými a šterkovými uloženinami. Nepodařilo se je zatím datovat přesněji než do intervalu 2. poloviny 13. až do počátku 14. století.

Zvláštní, ne zcela jasný případ představuje zmíněná dlažba ze Skryté ulice, která mohla představovat specifickou úpravu vytvářející pevný podklad na podloží pod zdívkou domu.

Je otázkou, zda některá archeologicky zjištěná zpevnění lze ztotožnit se záměrným dlážděním, doloženým v písemných pramenech. Privilegium Karla IV. z r. 1348 umožnilo měšťanům po tři roky vybírat za účelem dláždění města kamenem a oprav mostů a cest haléř z každého koně procházejícího městem od lidí, kteří nebyli plátcí městských daní a nenesli i další městská břemena. Výsadu obnovil na stejnou dobu králův bratr markrabě Jan Jindřich r. 1350 (CDM VII s. 552, č. 760; VIII, s. 28, č. 56; Flodr 2001, s. 59, 61). Avšak již z r. 1346 dokládá výdaj na dláždění města, tedy konkrétně ulice *Ampla platea* v severovýchodní části údaj v rozpisu výdajů z městské sbírky ve výši 2 hřivny. Následující výdaje pro týž účel jsou doloženy z let 1348, 1353–1356 při

nejsouvislejším dochování berních seznamů z let 1343–1348, 1350–1360, 1366, 1367. Oldřich Vičar vypočítal, že na účely dláždění vydala rada přibližně do poloviny 50. let asi 60 hřiven grošů, přičemž lze dle výdajů sledovat po počátečním poklesu určitý nárůst v padesátých letech – maxima, 16 hřiven, bylo dosaženo v letech 1348 a 1355 při minimu 4 hřivny a 4 groše (Mendl 1935, s. 63, 166, 191, 192, 206, 226, 232, 240, 241; Bretholz 1911, s. 187, 289, 293, 295, 300; Procházka 2000, s. 101; Vičar 1966, s. 229). S výjimkou roku 1356, kdy se dláždil úsek 85 prutů na předměstí jihovýchodně Brněnské brány, nejsou konkrétní úseky výstavby uvedeny. Je možné, že každý rok se nepodařilo úpravy cest realizovat. Avšak ještě r. 1359 se v pamětní knize zmiňuje Petr dlaždič (*pavimentator*), soudobé rejstříky městské sbírky ho však neznají, pokud se neskrývá pod jiným označením (Flodr 2005, č. 2009, s. 663, č. 2012, s. 664). Poslední dochované rejstříky městské sbírky 14. století z let 1387 a 1389 tuto činnost nezmiňují (Urbánková, Wihodová 2008). Avšak kromě autonomně výběrcími spravované městské sbírky (*lozungy*) existovala ještě vlastní městská komora, jejíž rejstříky se dochovaly z let 1373–1376. Zde se zmiňují výdaje na dlažbu od Židovské brány po Uhelny trh (dnes Kapucínské náměstí), jakož i u dominikánského kostela sv. Michala a minoritského chrámu sv. Janů ve výši 36 kop a 38 grošů (Švábenský 1994, s. 243). Je zjevné, že již před polovinou 14. století městská rada přijala koncepční řešení neutěšené situace městských komunikací a prostranství, plných bláta za vlhkého a prachu za suchého počasí. K tomu přistupovaly vyvážky hnoje a uklá-

Obr. 4. Pohled ze západu na fragment dlažby 920 v sondě S24 (obr. 3:3)

Abb.4. Blick von Westen auf das Fragment des Pflasters N. 920 in der Sondage S24 (Abb. 3:3)

dání dalších nečistot, jejichž odstraňování měla na starost dvojice radních; Miroslav Flodr předpokládá, že jim byla svěřena i údržba cest včetně dláždění. Pověření přísežní mohli i udělovat pokuty těm, který odmítli nečistoty odstranit (Flodr 2001, s. 155, 201, 202; Švábenský 1995, s. 310). Víme, že ještě r. 1354 byl o vyváženo bláto ze Zelného (Horního) trhu, což spolu s opravou Dlouhého mostu přes řeku Svatku stálo městskou pokladnu dvě hřivny. Téhož roku město zakoupilo pozemek před Veselou branou, kde zamýšlelo skladovat materiál pro výstavbu a dláždění (Mendl 1935, s. 218, 219; Vičar 1966, s. 229).

Určité srovnání poskytuje v tomto směru druhé nejvýznamnější moravské město té doby, Olomouc. Zhruba ve stejné době jako v Brně, tedy r. 1351, udělil markrabě Jan městu „ungelt“ tedy celní poplatek za účelem dláždění (CDM VIII, s. 34, č. 66). Doklady zpevnění zde kameny sahají rovněž do 13. století, např. v prostoru Židovské brány nebo na Horním náměstí (např. Faltýnek 2001, s. 225–227; Zatloukal 2008, s. 106; souhrnně Procházka 2007, s. 64, 65 s další lit.).

Dosti často jsou komunikační uložení porušeny rozsahem vesměs nevelkými výkopy o průměru do 1 m, jejichž funkce je dosti nejasná; vyskytují se i na bázi souvrství (obr. 3:4). V některých případech šlo sloupové jamky, snad po dočasných tržních objektech. Objevují se však i jámy rozměrnější, s nálezy až 13./14.–14. století v zásypu, jejichž původ je obtížně vysvětlitelný (Procházka 2000, s. 103). Je možné, že některé souvisely s tržními zařízeními, z nichž jsou prameny doloženy zejména masné krámy a chlebné lavice, které byly patrně uspořádány v řadách a měly vzhledem k změnám majitelů stabilní umístění (Švábenský 1995, s. 267, 269). Např. Pamětní kniha k r. 1363 zmiňuje v souvislosti s prodejem 10. chlebnou lavici v řadě na Horním trhu, tamtéž se k r. 1359 uvádí pátá masná lavice od rohu přicházejí od chlebných lavic apod. (Flodr 2005, č. 481, s. 197, č. 277, s. 139). Jiné zápisy naznačují i místo chlebných lavic na Dolním trhu v okolí kostela sv. Mikuláše (Flodr 2005, č. 1720, s. 583, k r. 1352; č. 1850, s. 618, k r. 1350 aj.). Zatím nebyly odkryty základy pranýře, zmiňovaného ve 14. století na Dolním trhu (Flodr 2005, např. k r. 1360, č. 458, s. 190).

Bohužel naprostá většina informací pochází z průzkumných šachet o rozměrech 1,6×1,6 m hloubených v rámci projektu sanace brněnského podzemí a dokumentovaných většinou jen v řezech, což silně omezilo možnosti poznání souvislých útvarů. Patrně s tržním provozem souvisí osm kúlů zaražených do povrchu středověkého souvrství (sonda S65/2005),

kteřé poskytly intervalové datum smýcení 1277–1283 (Polánka et al. 2007a).

Především v hlinitých uloženinách se nachází většinou silně fragmentarizovaná keramika, jen místy v větší koncentraci. Právě nevelký počet a silná zlomkovitost nálezů, jakož i četný výskyt šterkových úprav odlišují komunikační sekvence od běžných souvrství na parcelách. Překvapivě malé množství poskytl výzkum až 2 m mocných sekvencí 13. století v depresi v severní části náměstí Svobody, navzdory zčásti plošnému odkryvu v sondě S2 (Holub et al. v tisku, viz níže). Ač naše poznání je silně omezeno většinou malým množstvím odebraných keramických zlomků, případně jejich absencí v řadě vrstev jednotlivých řezů, můžeme tvrdit, že v komunikačních vrstvách jsou až na malé výjimky zastoupeny keramické horizonty VS 1.1. a VS 1.2. První, který charakterizuje ještě produkce domácí tradice s výrazně zastoupenou výzdobou radélkem a s příměsí grafitu v části nádob, se vyskytuje v podstatě v celém areálu města, ba jej i přesahuje, ovšem nikoliv souvisle. V řadě případů dosedají na černozemní půdní typ, případně přímo na sprašové podloží uložení se soubory zařaditelné následující fáze, v jejíž náplni jsou již menšinově zastoupeny tzv. kolonizační výrobky. Jde o produkt silného vlivu, z oblasti rakouského Podunají, odkud na jižní Moravu spolu s osídlení přichází technologie profilovaného obtáčení, obliba slídy v ostřivu i řada nových tvarů (ploché pokličky, konvice, džbány, žejdlíky) případně staré tvary v nové podobě (hrnce, mísy). Oblibu si dlouho udržely tradiční zásobnice. Horizont VS 1.1., který reprezentuje nejstarší osídlení v severní části města, vyznívá snad ve dvacátých letech 13. století, následující asi až nedlouho po jeho polovině. K upřesnění datování po nedostatku mincovních nálezů především z první poloviny 13. století přispívají do určité míry dendrochronologicky datovaná dřeva z druhotných poloh. Nejstarší datovaný strom v severní části města byl sťat r. 1209, je kmen použitý na konstrukci studny na náměstí Svobody asi na přelomu let 1214–1215. Ze spodní vrstvy č. 200 v sondě S14 na náměstí Svobody pochází dřevo skácené v rozmezí 1216–1226 spolu s keramikou horizontu VS 1.1. (Dvorská et al. 2001; Holub et al. 2006; Peška 2006; Rybníček 2006). Bohužel nevíme, s jakým zpožděním se zmíněná dřeva do příslušných uložení dostávala – alespoň ve zmíněných případech zřejmě poměrně brzy. Zdá se tedy, že uliční rastr včetně tržiště se formoval bezprostředně po příchodu převážně německých, v menší míře i románských, osadníků do severní části rodícího se institucionálního města, snad již od

sklonku desátých, jistě pak od dvacátých let 13. století.

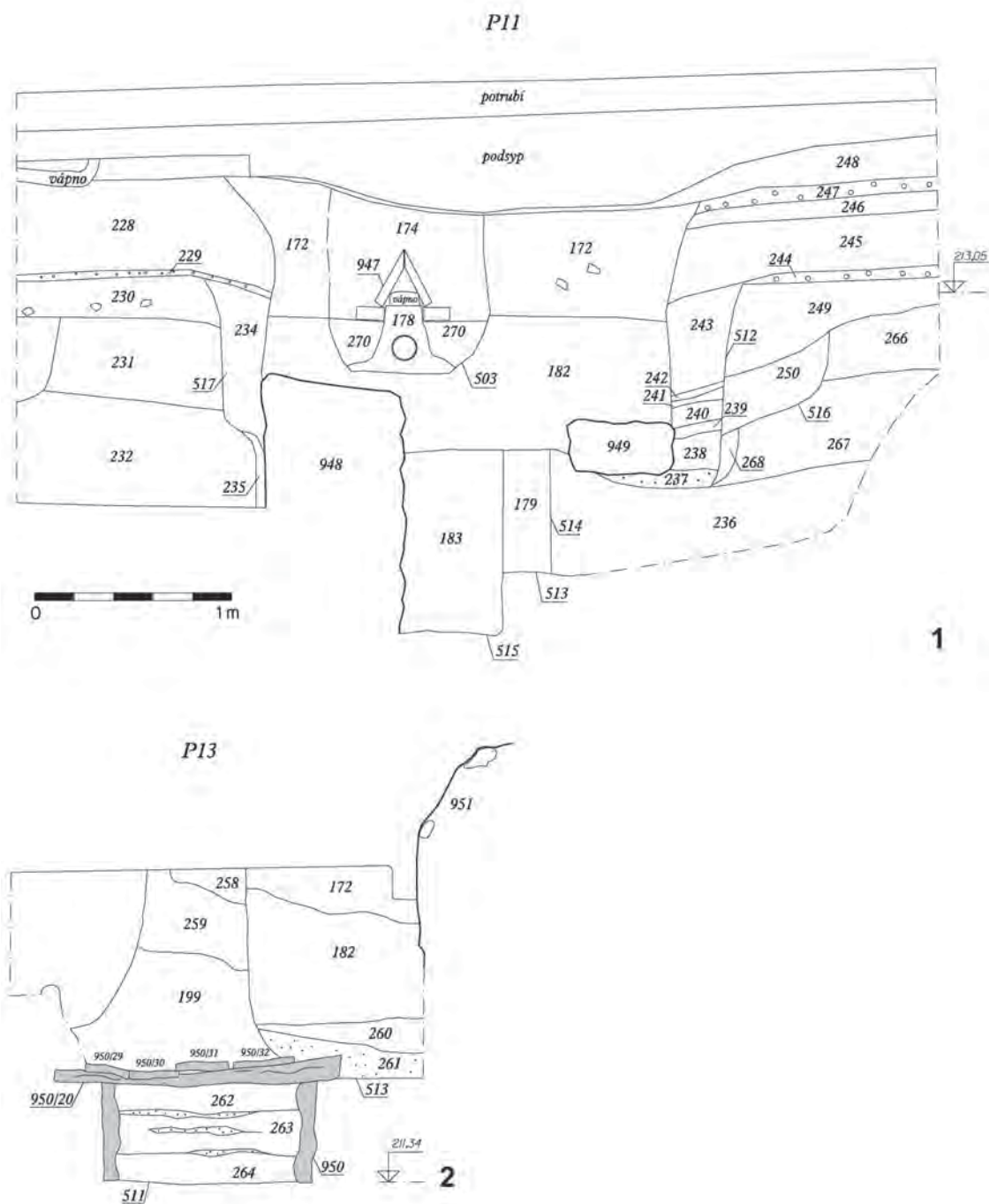
Již průběhu 13. století začalo město řešit problém odtoku povrchových dešťových a odpadních vod. Donedávna se připouštěla přítomnost tzv. městského potoka v trase Skrytá ulice–náměstí Svobody–Koblišná ulice, ve světle novějších archeologických výzkumů se však zdá, že nejde o stálou vodoteč (Holub et al. v tisku; Polánka, Zůbek 2008; Procházka 2000, s. 16, 17). V severní části náměstí Svobody, byla skutečně zjištěna přirozená deprese ve sprašové návěži pleistocenního původu, původně koryto menší říčky, krytá holocenním půdním typem. Zmokřená sníženina se zanášela celé 13. století zčásti za aktivní účasti člověka, o čemž svědčí zejména šterková zpevnění zvyšujících se povrchů (ke geologii a paleobotanice Kvítková 2001; Lisá et al. 2007).

V severovýchodní části tržiště byla v rámci zmíněné deprese zjištěno několik následujících dřevěných objektů. zčásti poměrně přesně časově určených. První představovala ve spodní části vydržený výkop zhruba obdélného půdorysu o šířce 1,1–1,5 m a hloubce asi 1,2 m, jehož zjištěné severní ukončení tvořila řada kůlů, jižní nebylo ve zkoumaném úseku o délce 3,2 m zachyceno. Spodní část asi 55 cm nad dnem byla překryta kuláči nesoucími 3 podélně uložené desky. Konstrukce nejasné funkce, porušující nepochybně nejstarší uložení z počátku 13. století je dendrochronologicky kladená do 40. let 13. století (smýcení 1243–1244; obr. 5:2)¹. Následovala výstavba stoky o šířce 90 cm, zapuštěné již asi 60 cm do odpadních vrstev, patrně bez výdřevy. Třetí fáze, prohloubená na 1,1 m i do podloží, poskytla interval smýcení jednoho z kmenů pro její výstavbu 1260–1280, což odpovídá zhruba datu 1256 ze stejné stoky zachycené sondou o několik let dříve (obr. 5:1). Různé stoky spíše lokálního rozsahu byly zachyceny také v severozápadní části náměstí (Holub et al. 2002, s. 85; Holub et al. v tisku; Polánka et al. 2007a; obr. 2:1). Písemné prameny zmiňují kanalizaci povrchových vod ojediněle a podstatně později. Za pozornost stojí urovnání sporu mezi klášterem dominikánek, tzv. herburg a brněnskými měšťany z r. 1497, kteří bránili odtoku přívalové a dešťové vody „starodávnými spády” (Flodr 2008, s. 110–114). Se stokou procházející Dolním trhem a Koblišnou ulicí asi souvisí můstek, *pontulus*, zmi-

ňovaný r. 1362, který existoval ještě na sklonku 18. století v kamenné podobě (Flodr 2005, č. 619, s. 245, 246; Vičar 1965, s. 269).

Zásobování vodu v nejstarším období života města není zcela objasněno. Zdroje spodní vody na území historického jádra Brna nejsou příliš vydatné a nacházejí se ve velmi rozdílných hloubkách. Zdá se, že ještě ve 2. polovině 13. století nestála studna na každé parcele a měšťané brali vodu zčásti z veřejných studní stojících na tržištích a komunikacích. Zde si zaslouží pozornosti zejména dvojice studní zkoumaných v severozápadním koutě Dolního trhu (obr. 2:3). Šachtice obou objektů měly roubené konstrukce, jejichž prvky poskytly důležitá dendrodata – starší z let 1214/1215, mladší po r. 1266. Zánik první studny se nepodařilo upřesnit, druhá byla zasypana asi až v 18. století (Polánka, Zůbek 2008, s. 112, 113; Kolařík et al. 2005; Rybníček 2006). O studni vybudované dle dendrodat asi v rozmezí let 1222–1245 přibližně na hranici historické parcely na severozápadní straně Zámečnické ulice nelze rozhodnout, zda sloužila pro majitele městiště či byla veřejná (obr. 2:7). Jde o zatím nejstarší zděnou studnu s vyzdívkou spočívající na trámovém věnci (Kolařík et al. 2005). Zejména starší studna z náměstí Svobody má značný význam i pro datování počátků osídlení v severní části Brna a patrně i pro lokaci města; potvrzuje předpoklad osídlení tohoto areálu ve 2. desetiletí 13. století, jak naznačovala historická zpráva o založení kostela sv. Jakuba před r. 1222 (CDB III/1, s. 12, 13, č. 14). Nelze tedy vyloučit, že v počátcích města se budovaly nejdříve studny na veřejných prostranstvích. Zatím nejstarší dendrochronologicky do doby kolem poloviny 13. století datovaná studna ze zázemí parcely pochází z dvorku domu náměstí Svobody 1 (Rybníček 2006; Polánka, Zůbek 2006). Písemné prameny uvádějí až ve 2. polovině 14. století, přesněji 1357–1364 patrně čtyři různé studny (obr. 1:S1–S4). Jedna se nacházela v severní části náměstí Svobody proti západnímu rohu Hřbitovní uličky a nebyla dosud archeologicky potvrzena (obr. 1:S2). Druhá blíže kostela sv. Jakuba existovala až do 2. poloviny 19. století, a byla i fyzicky prokázána, avšak dendrodata z jejího základového věnce lze klást až do intervalu 1682–1695. Další podklady k datování postrádáme a nelze vyloučit, že studna byla v novověku prohloubena či nově vyzděna v kameni (obr. 1:S1). Třetí studna se nacházela v tzv. Ramhofu (obr. 1:C, čímž se rozumí dvůr soukenických ráhů, který lze asi ztotožnit s krátkou, na přelomu 19./20. století výrazně změněnou uličkou (dnes Vachova) vybíhající z Koblišné ulice k severu ke klášteru dominikánek (obr. 1:S3).

¹ Veškerá v článku uvedená dendrodata jsou výsledkem analýz ing. Michala Rybníčka, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně. Příslušné expertízy jsou většinou součástí citovaných nálezcových zpráv, v opačném případě jsou citovány samostatně.

Obr. 5. Náměstí Svobody, sonda S2 ve východní části deprese. 1 – řez P11: 237 – hrubý písek; 182 – maltovina, čteně kameny; 229, 244, 247 – štěrk; 513, 514 – první fáze stoky s hlinitým zásypem 179; 515 – 2. fáze stoky s hlinitým zásypem 183; 948, 949 – zdívo vymezující 3. fázi stoky; zbytek převážně šedé a hnědé jílovité hlíny; 947 – novověký kanál v jámě 503. 2 – řez P13: 513 – první fáze stoky s převážně hlinitými zásypy 172, 182, 260, 261 (písek); 951 – zdívo barokní Merkurovy kašny; 950 – dřevěná konstrukce ze závěru 2. čtvrtiny 13. století s hlinitými zásypy s proplásky písku 262–264 a překrytá vrstvou hlíny 199; 258, 259 – hlinité zásypy jámy 574 (stěny odstraněny mladšími zásahy; Polánka et al. 2007a)

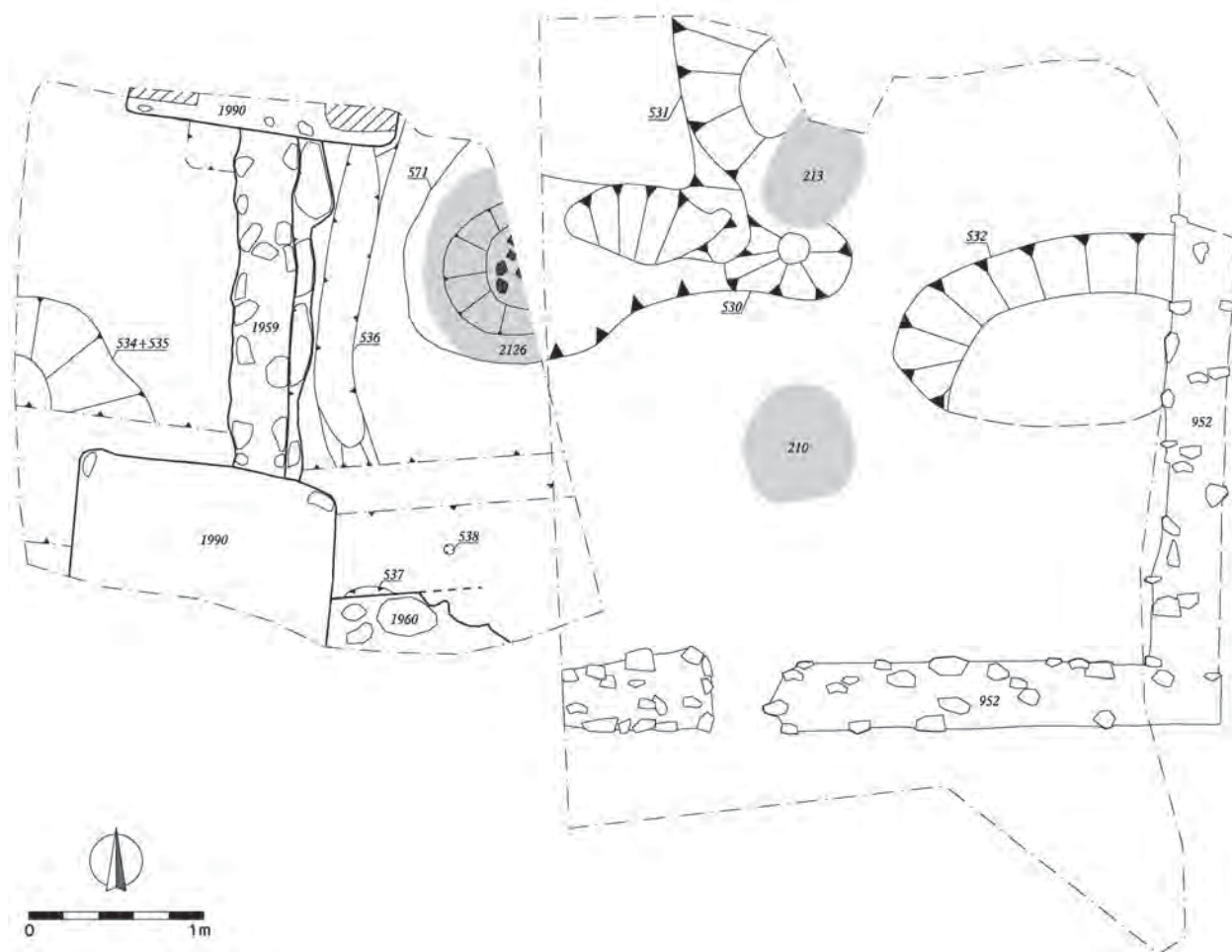
Abb. 5. Svobody Platz, Sondage S2 im Ostteil der Senke. 1 – Schnitt P11: 237 – Grober Kies; 182 – zerbrockelter Mörtel, häufig Steine; 229, 244, 247 – Kies; 513, 514 – erste Phase der Abwasserrinne mit lehmiger Füllung N. 179; 515 – 2. Phase der Abwasserrinne mit lehmiger Füllung 183; 948, 949 – Mauer, die 2. Phase der Abwasserrinne begrenzt; Rest des überwiegend grauen und braunen Lehms; 947 – neuzeitlicher Kanal in der Grube 503. 2 – Schnitt P13: 513 – erste Phase der Abwasserrinne mit vorwiegend lehmiger Ausfüllungen N. 172, 182, 260, 261 (Sand); 951 – Mauer des barocken Merkur-Brunnens; 950 – Holzkonstruktion aus dem Ende des 2. Viertels des 13. Jahrhunderts mit lehmigen Ausfüllungen mit sandigen Zwischenschichten N. 262–264, die mit Lehmschicht N. 199 überdeckt wurden; 258, 259 – lehmige Verschüttungen der Grube 574 (Wände durch jüngere Eingriffe beseitigt) (Polánka et al. 2007a)

Konečně čtvrtá studna by se mohla nacházet ve východní části Panské ulice, pokud je správné Vičarovo umístění městiště jistého Gundela kramáře (obr. 1:S4). Obě posledně uvedené studny nebyly zatím přesně lokalizovány. Řada dalších veřejných studní se uvádí až od 16. století a ani archeologie k jejich zařazení do středověku nepřispěla. První vodovod iniciovala městská rada až r. 1415 (Černá et al. 2008; Dvorská 2001; Flodr 2005, č. 1013, s. 367, č. 1773, s. 478, č. 1380, s. 597, č. 2119, s. 696; Jordánková, Sulitková 1991; Mendl 1935, s. 81, 84; Polánka 2005; Vičar 1965, s. 281).

V komunikacích a zejména na náměstí Svobody byly zjištěny i další aktivity s těžištem ve 13. století. V prvé řadě šlo o aktivity výrobní, které se však podařilo zhruba do poloviny 13. století s veřejných míst odstranit. Zhruba uprostřed zmíněného prostranství, pod gotickou fází kostela sv. Mikuláše nejspíše ze sklonku 13. století byl zjištěn zatím na ploše asi 24 m² okrsek kovářské výroby z počátku 13. století, který zahrnoval mělce zahloubenou vyhřívačku, další jámy, vypálené plochy a odpadní vrstvy se struskami na povrchu půdního horizontu (obr. 2:B6). Ještě před stavbou kostela sv. Mikuláše se zde vystřídaly dvě stavby nejasné funkce, z nichž žádnou nelze jednoznačně interpretovat jako svatyni. Starší charakteru tenké podezdívky z kamenů na hlínu obdélného půdorysu lze stejně jaké předchozí horizont spojit ještě výlučně s nálezy tradiční keramiky. Nelze vyloučit, že tyto stavby sloužily tržnímu provozu. Na druhé straně však může pozice těchto dosti výjimečných staveb pod kostelem sv. Mikuláše přece jen nějak souviset se zatím marně hledanou starší (dřevěnou?) svatyní zmíněnou r. 1231 (Holub et al. v tisku; Merta, Peška 2002; Merta et al. 2001a, zvl. s. 116, 117, k historii kostela tamtéž s. 107–109; Polánka, Zůbek 2006). Vzhledem ke keramice v příslušných vrstvách a výplních nelze jednoznačně vyloučit, že výrobní areál na Dolním trhu fungoval krátkodobě ještě před příchodem Němců a Románů do severní části pozdějšího města. Zhruba do téže doby se hlásí také vrstva s kovářskou struskou v jihozápadním koutě Horního trhu, kde ovšem neznáme umístění vlastních výrobních zařízení (Himmelová 1995; Procházka 2000, s. 98). Tržní funkci lze hypoteticky připustit u mělce do půdního horizontu zaříznuté jámy vyplněná vypálenou mazanicovou drtí v západním výběžku téhož náměstí, který ve 14. století a možná i dříve sloužil jako hrnčířský trh (Procházka 2000, s. 103; Švábenský 1995, s. 266). S počátky města lze spojovat dvě topeniště ve válcovitých jamách v komunikaci asi o něco pozdější Umrličí uličky, spojující prostor kostela sv. Jakuba s Dolním

trhem, jejichž zásypy bohužel neobsahovaly nálezy vhodné k datování (Merta et al. 2007, s. 152). Ještě více to platí o početných dokladech vápenických pecí, z nichž některé stály v zastavěných plochách (např. Františkánská ulice – dnes v komunikaci, Josefská ulice 8, Minoritská 1; Procházka 2000, s. 54, 57, 65, 117, 118), jiné však dočasně i na některých veřejných prostranstvích (obr. 7). Do druhé skupiny patří zřejmě nálezy z nejbližšího okolí kostela sv. Jakuba (tři pece), z průsečíku ulic Česká a Veselá (jedna pec), z Dominikánského náměstí (dvě pece). Další byly odkryty v těsném předpolí hradby i na dalších místech severního předměstí. V těchto případech je vysoce pravděpodobná souvislost s blízkými stavbami – v prvním případě s farním kostelem, ve druhém s výstavbou městské hradby, ve třetím dominikánského kláštera. Se stavbou opevnění by mohlo souviset také alespoň pět z šesti vápenek zjištěných vně severního úseku hradeb, a to v ulici Solniční (na někdejším parkáně – jedna pec), Joštově (dvě pece), případně na Moravském náměstí 6 (vně příkopu dvě pece). Třetí zařízení z Moravského náměstí je snad až pozdně gotického stáří dle keramiky v předpecní jámě (Kolařík, Peška 2006; Holub et al. 2003, s. 59; Merta et al. 2001, s. 78–80; 2005; 2007, s. 152; Merta, Zůbek 2003). Také tato zařízení stála mimo parcely. Nálezové soubory ze zásypů zmíněných pyrotechnologických zařízení nebyly dosud náležitě vyhodnoceny, avšak veskrze jde o keramiku zařaditelnou rámcově do starší fáze keramického horizontu VS 1.2., někdy i do fáze mladší případně počátku horizontu následujícího. Pomineme-li snad výrazně mladší objekt z Moravského náměstí, zdá se, že některé zanikají ještě před polovinou, jiné nejpozději ve 3. čtvrtině 13. století. Z vlastních parcel známe ovšem i příklad vápenky pracující někdy na přelomu 13./14. století, a to z minoritského kláštera (Procházka 2000, s. 117, 118).

Výzkumu komunikací středověkého města je třeba věnovat zvýšenou pozornost – vypovídá zejména o formování půdorysu, tudíž nepřímo i o realizaci lokačního aktu. Řadu desetiletí se terén zvyšoval vyvážáním výkopků a zpevňováním povrchů netrvanlivými šterky, zaznamenáváme však i zatím plošně omezené doklady prvních dláždění z větších kamenů. Skutečně systematicky se však k stabilnější a kvalitnější úpravě povrchů přistoupilo až na sklonku první poloviny 14. století. Na dlážděných plochách se zřejmě již nevytvářely uloženy v takové míře jako dříve, lépe řečeno dlažby byly již čištěny. Jejich položení znamenalo v zásadě zastavení dalšího nárůstu terénu. Skutečnost, že se nedochovaly, sou-

Obr. 6. Náměstí Svobody. Odkrytý kovářský areál s vyhřívačkou (?) 571, dalšími vypálenými plochami 210 a 213 a jámami 531, 532, 534, 536, 537, 538. Porušeno zdívkou (podezdívkou) stavby nejasné funkce č. 952, 1959, 1960 (Merta, Peška et al. 2001a; Merta, Peška 2002; Polánka et al. 2007a)

Abb. 6. Svobody Platz. Das freigelegte Schmiedeareal mit dem Ofenstrich (Esse?) N. 571, anderen ausgebrannten Flecken N. 210 a 213 und Gruben N. 531, 532, 534, 536, 537, 538. Gestört von Mauern (Untermauerung) des Baus unklarer Funktion N. 952, 1959, 1960 (Merta, Peška et al. 2001a; Merta, Peška 2002; Polánka et al. 2007a)

visí zřejmě s jejich nahrazováním obdobnými pokryvy v novověku.

Z dokumentovaných situací plyne značně různorodé využití veřejných prostranství a cest ve 13. a na počátku 14. století. Mimo parcelní zástavbu se překvapivě můžeme setkat nejen se stopami tržních objektů, ale také s různými prohlubněmi obtížně určitelné funkce a překvapivě i s výrobními areály, vše v rámci komunikačních souvrství občas zpevnovaných štěrkem, méně stavební sutí a ojediněle i lokálně omezenou dlažbou. Toto řekněme volné zacházení s veřejnými plochami však ve 14. století končí. Postupující právní regulace sem dovoluje umístit jen určité typy objektů, zejména tržních, ale i pranýře. Stávající studny ovšem byly využívány i

nadále. Zadláždění realizované kolem poloviny 14. století také omezilo nekontrolovaný nárůst terénu a ulehčilo čištění města. Nevíme ovšem, zda bylo ve středověku vydlážděno celé město, sporadické topografické doklady naznačují, že byla věnována pozornost nejen tržistům, ale alespoň některým vedlejším ulicím. Úpravy povrchů cest a regulace využívání veřejných ploch tak představují důležitý civilizační znak, který také činil město městem a odlišil tento nejsložitější středověký sídelní útvar od stále převažující vesnice².

² Článek vznikl s podporou Grantové agentury ČR, projekt č. 404/09/1966.

Obr. 7. Středověké vápenky zkoumané do r. 2005 na území Brna, zakresleno v plánu stabilního katastru z r. 1825, plné kroužky (Kolařík, Peška 2006)

Abb. 7. Mittelalterliche Kalköfen die bis zum Jahr 2005 auf dem Gebiet von Brno freigelegt wurden, kartiert im Plan des Urkatasters von 1825, schwarze Ringe (Kolařík, Peška 2006)

LITERATURA

- Zkratky
- AH Archaeologia historica
 Nz náleзовá zpráva
 PV Přehled výzkumů (Archeologický ústav AVČR Brno, v.v.i.)
- Bretholz B.
 1911 *Geschichte der Stadt Brünn I*, Brünn.
 CDB *Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae*, t.III/1, ed. G. Friedrich 1942, Pragae.
 CDM *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, t. VI-VIII, ed. P. Ritter v. Chlumecky, J. Chytil, V. Brandl 1854, 1858, 1874, Brünn.
- Černá L., Sedláčková L., Zůbek A.
 2008 *Komplexní regenerace historického jádra – ostatní komunikace – ulice Kozí*, Nz č.j. 32/08, Archaia Brno, o.p.s.
- Dvorská J.
 2001 *Brno – studna (za kostelem sv.Jakuba)*, Závěrečná zpráva. Archiv Archaie Brno, o.p.s.
- Dvorská J., Merta D., Peška M.
 2001 *Dendrochronologie v historickém jádru Brna*, Ve službách archeologie, t. 3, s. 31–39.
- Faltýnek K.
 2001 *Olomouc (okr. Olomouc), Horní náměstí*, PV, t. 42/2000, s. 225–227.
- Flodr M.
 2001 *Brněnské městské právo*, Brno.
 2008 *Brněnské městské právo na konci středověku*, Brno.
- Flodr M. (ed.)
 2005 *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*, Brno.
- Himmelová Z.
 1995 *Brno-Zelný trh-Muzejní ul.*, Nz č.j. 24/95, ÚAPP Brno.
- Holub P., Kolařík V., Merta D., Peška M., Polánka P., Sedláčková L., Zapletalová D., Zůbek A.
 2006 *Brno (okr. Brno-město)*, PV, t. 47, s. 170–226. v tisku *Brno (okr. Brno-město)*, PV, t. 49.
- Holub P., Kováčik P., Merta D., Peška M., Procházka R., Zapletalová D., Zůbek A.
 2002 *Předběžné výsledky záchranných výzkumů v Brně v roce 2001*, PV, t. 43, s. 71–114.
- Holub P., Merta D., Peška M., Zůbek A.
 2003 *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*, Brno v minulosti a dnes, t. 17, s. 41–77, 553–563.
- Jordánková H., Sulitková L.
 1991 *Zásobování města Brna vodou ve středověku*, Vlastivědný věstník moravský, t. 43, s. 304–306.
- Kolařík V., Peška M.
 2006 *Středověké vápenické pece z Moravského náměstí v Brně*, Archaeologia technica, t. 17, s. 30–42.
- Kolařík V., Polánka P., Sedláčková L., Zůbek A.
 2005 *Náleзовá zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě sekundárních kolektorů Brno – stoková města (ISPA project), 10. a 11. stavba, náměstí Svobody, Zámečnická*, Nz č.j. 36/05, Archaia Brno, o.p.s.
- Kos P.
 2001 *Náleзовá zpráva Brno 1999, ul. Husova 14*, Nz č.j. 23/01, Ústav archeologické památkové péče, Brno.
- Kuča K.
 2000 *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha-Brno.
- Kvítková L.
 2001 *Geneze kvartérních sedimentů v prostoru náměstí Svobody v Brně*, Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku v roce 2000, s. 8–10.
- Lisá L., Bajer A., Merta D., Peška M., Zůbek A.
 2007 *Aplikace využití geologických aspektů v archeologii na příkladu vývoje prostředí náměstí Svobody v Brně*, Ve službách archeologie, t. 1, s. 177–181.
- Mendl B. (ed.)
 1935 *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno.
- Merta D., Kováčik P., Peška M., Procházka R., Sadílek J.
 2001 *Předběžné výsledky záchranných výzkumů v Brně v roce 2000*, PV, t. 42/2000, s. 75–107.
- Merta D., Peška M.
 2002 *Železářský výrobní areál z počátku 13. století v prostoru náměstí Svobody v Brně*, Archaeologia technica, t. 13, s. 33–42.
- Merta D., Peška M., Sadílek J., Urbánková K.
 2001a *Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu v Brně, Brno v minulosti a dnes*, t. 15, s. 107–132.
- Merta D., Peška M., Sedláčková L., Zůbek A.
 2007 *Jakubské náměstí – jedno z center lokace Brna?*, Forum urbes medii aevi, t. 4, s. 144–161.
- Merta D., Sedláčková L., Zůbek A.
 2005 *Náleзовá zpráva o provedení archeologického výzkumu při stavbě „Komplexní regenerace historického jádra – ostatní komunikace – rekonstrukce Jakubského náměstí*, Nz č.j. 22/05, Archaia Brno, o.p.s.
- Merta D., Zůbek A.
 2003 *Sanace brněnského podzemí, blok 48*, Nz č.j. 12/03, Archaia Brno, o.p.s.
- Měřínský Z., Zumpfe E.
 1995 *Mittelalterliche Städte in Südmähren und ihre Beziehungen zum mittelalterlichen Städten im niederösterreichischen Raum nördlich der Donau*, AH, t. 20, s. 181–185.
 1997 *Jihomoravská a dolnorakouská města, jejich místo v kulturním vývoji a odraz v hmotné kultuře*, AH, t. 22, s. 145–158.
- Peška M.
 2000 *Brno, blok 31*, Nz č.j. 08/00, Archaia Brno.
 2001 *Brno, blok 48 (náměstí Svobody)*, Nz č.j. 11/01, Archaia Brno, o.p.s.
 2006 *Jakubská 6 – Rašínova 3, kanalizační přípojka*, Nz č.j. 2/06, Archaia Brno, o.p.s.
- Polánka P.
 2005 *Studny ve středověkém Brně. Vztah k přírodnímu prostředí, zásobování vodou*. Diplomová práce, filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Ústav archeologie a muzeologie, Brno.
- Polánka P., Sedláčková L., Zůbek A.
 2007 *Náleзовá zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Komplexní regenerace historického jádra”, Moravské náměstí, p.p.č. 800, k. ú. Brno-město*, Nz č.j. 5/07, Archaia Brno, o.p.s.

- 2007a *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Komplexní regenerace historického jádra – ostatní komunikace, náměstí Svobody, p. p. č. 537, k. ú. Brno-město, Nz č.j. 40/06, Archaia Brno, o.p.s.*
- Polánka P., Zůbek A.
2006 *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě Rekonstrukce, adaptace domu u Zlatého orla, náměstí Svobody 1, Nz č.j. 07/06, Archaia Brno, o.p.s.*
- 2008 *Archeologické doklady vodohospodářství středověkého a novověkého Brna v prostoru Dolního trhu, Archaeologia technica, t. 19, s. 110–124.*
- Procházka R.
2000 *Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), in: M. Ježek, J. Klápště (eds.), Brno a jeho region, Medievalia archaeologica, t. 2, s. 7–158.*
- 2003 *Etnické změny a počátky jihomoravských měst, AH, t. 28, s. 267–295.*
- 2007 *Archeologie a poznání moravských a slezských měst, AH, t. 32, s. 37–80.*
- v tisku *Otázka předlokačního a lokačního Brna v konfrontaci písemných a archeologických pramenů, [in]: Trnava a pociatky stredovekych miest. Zborník z konferencie s medzinarodnou účasťou, konanej v dňoch 8–9.09.2008 v Trnave. Pamiatky trnavského kraja, t. 12.*
- Procházka R., Peška M.
2007 *Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století, PV, t. 48, s. 143–299.*
- Richter V.
1936 *Z počátků města Brna, Časopis Matice moravské, t. 60, s. 257–314.*
- Rybníček M.
2006 *Závěrečná zpráva náměstí Svobody A 30/05, manuskript, Archaia Brno, o.p.s.*
- Sedláčková L.
2007 *Stručný přehled pravěkého osídlení v oblasti Brno-Trnitá. 2. seminární práce, filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Ústav archeologie a muzeologie, Brno.*
- Sviták Z.
1995 *Několik poznámek k průběhu komunikací v regionu brněnské aglomerace do vzniku středověkého města, Brno v minulosti a dnes, t. 13, s. 186–205.*
- Švábenský M.
1993 *Osudy města Brna do roku 1243, Brno v minulosti a dnes, t. 11, s. 221–266.*
- 1994 *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411, Brno v minulosti a dnes, t. 12, s. 177–251.*
- 1995 *K dějinám Brna v letech 1243–1411, Brno v minulosti a dnes, t. 13, s. 261–337.*
- Unger J., Kos P.
2001 *Brno (okr. Brno-město), Husova ulice č. 14., PV, t. 42/2000, s. 199, 200.*
- Urbánková K., Wihodová V. (eds.)
2008 *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století, Brno.*
- Urbánková K., Zapletalová D.
2003 *Polní ulice – předchůdkyně císařské silnice? Průběh tzv. mikulovské, respektive vídeňské cesty pravobřežím Starého Brna, Brno v minulosti a dnes, t. 17, s. 79–96.*
- Vičar O.
1965 *Místopis Brna v polovici 14. století (prostor uvnitř městských hradeb), Brno v minulosti a dnes, t. 7, s. 242–291.*
- 1966 *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí), Brno v minulosti a dnes, t. 8, s. 226–273.*
- Weizsäcker W.
1953 *Wien und Brünn in den Stadtrechtsquellen, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Bd. 70, s. 125–158.*
- Zapletalová D.
2006 *Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace. Archeologické rozhledy, t. 58, s. 758–771.*
- Zatloukal R.
2008 *K lokalizaci a datování Židovské a Nové brány v Olomouci, Sborník Národního památkového ústavu, územního pracoviště v Olomouci 2007, s. 104–117.*
- Zubalík J.
2008 *Slovanská keramika z ulice Spálená (okr. Brno-město). Bakalářská diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Ústav archeologie a muzeologie, Brno.*
- Zůbek A.
2001 *Brno, Josefská 7, 9 – Novobranská 24, 26, 28, Nz č.j. 25/01, Archaia Brno, o.p.s.*
- 2004 *Brno, Jánská, Minoritská, Nz č.j. 39/04, Archaia Brno, o.p.s.*

RUDOLF PROCHÁZKA

STRAßEN UND PLÄTZE IN BRNO (BRÜNN) WÄHREND DES 13. JAHRHUNDERTS

In diesem Beitrag wurde die Aufmerksamkeit sowohl den Veränderungen der Oberfläche der Straßen und Plätzen, als auch verschiedener Formen ihrer Nutzung vor allem im ersten Jahrhundert des städtischen Lebens gewidmet. Hunderte Informationen aus den Grabungen wurde bisher nicht gründlich ausgewertet, so dass man folgende Sätze eher als eine Einführung in die Problematik ansehen muß.

Die Besiedlung im Kern der späteren Stadt (36,6 ha) beginnt frühestens an der Wende vom 11. zum 12. Jahrhundert, wenn wir sowohl urgeschichtliche Epochen als auch spärliche frühmittelalterliche Gräber außer Acht lassen. Das im 12. Jahrhundert bewohnte Areal wurde beschränkte sich auf den Süddeil der Stadt, dazu kommen aber einige in letzten Jahren entdeckten Anlagen in der nächsten Umgebung. Die Straßenstruktur dieser Zeit wur-

de bisher nicht archäologisch erfaßt, es ist aber sicher, dass manche wichtige Wege besonders in Nordsüdrichtung schon damals das Areal der späteren Stadt durchquerten. Gewisse Kontinuität der Handlungsfunktion kann man am Oberen Markt (heute Zelný trh – Krautmarkt) vermuten, da hier zwar Besiedlungspuren des 12. Jahrhunderts fehlen, doch kommen diese aber in der unmittelbaren Umgebung vor.

Obwohl es wahrscheinlich ist, dass manche alte Straßen in den Stadtgrundriss übernommen wurden, scheint hinter dem Stadtplan eine gut überlegte Planung zu stehen, die möglichst die meisten Straßen des Brünner Verkehrsknotenpunktes mit einbezog.

Anhand der Verteilung der keramischen Phase VS 1.1. nach der heimischen Tradition, die wir in das erste Viertel des 13. Jahrhunderts datieren, können wir die ganze Fläche, d.h. auch den Nordteil der Stadt, für damals besiedelt halten. Spätestens in den 20er Jahren des 13. Jahrhunderts wurde der gesamte Grundriss ausgemessen. Schon vor 1222 stand nahe des Nordrandes die Pfarrkirche der Deutschen und romanischen (valonischen?) Siedler, St. Jakob. Auf den Straßen und Plätzen bildeten sich Schichten vor allem mit Funden der Phasen VS 1.1. und VS 1.2. Spätere Phasen kommen recht spärlich vor. Besonders wichtig scheint eine in die Jahre 1214/1215 dendrodatierte Brunnenkonstruktion auf dem Svobody Platz zu sein. Der Schwerpunkt der Schichtenbildung liegt also in den ersten beiden Dritteln des 13. Jahrhunderts. Die mächtigste Schichtenfolge, etwa zwei Meter stark, entstand in einer natürlichen Senke im Nordteil des Svobody Platzes (Unterring). Es handelt sich um lehmige Ablagerungen, die in manchen Ebenen durch nicht zusammenhängenden Schotterbefestigungen unterbrochen wurden. Dazu kamen besonders auf dem Svobody-Platz und einmal auch in der Skrytá Gasse einige Stellen zum Vorschein, wo sich größere, manchmal auch ziemlich regelmäßig gelegte Steine als eine Art Pflasterung erhalten hatten. Wiederum handelte es sich es aber nicht um großflächige, dauerhafte Lösungen, da diese Steinschichten wiederum von Lehmschichten überlagert wurden. Ziemlich oft sind in den Schichten verschiedene meist kleine Gruben unbekanntem Zwecks anzutreffen. Die seltener gefundenen Pfostenlöcher auf den Plätzen könnten mit Markteinrichtungen im Zusammenhang stehen. Es kamen auch Wagenspuren in den ältesten unbefestigten Schichten vor.

Zu einer systematischen Pflasterung der Stadt trug der Stadtrat erst in den vierziger Jahren des 14. Jahrhunderts

bei, was durch stadtherrliche Privilegien belegbar ist. Zwischen 1346 und 1356 wurden für diese Arbeit etwa 60 Mark ausgegeben. Weitere Angaben stammen aus den Jahren 1373 bis 1376. Dies Pflaster werden auch in Nebenstraßen ja sogar in Vorstädten belegt. Leider kann man bisher keinen archäologischen Befund mit den schriftlichen Quellen verbinden.

Zur Entwässerung besonders der Senke im Svobody-Platz baute man im 13. Jahrhundert mit Holz ausgekleidete, nicht lange bestehende Rinnen, wovon eine dendrochronologisch etwa in der Zeitspanne von 1260 bis 1280 datiert werden kann.

In den Straßen und Plätzen wurden schon seit der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts öffentliche Brunnen angelegt. Bisher wurden drei Einrichtungen dieser Art in öffentlichem Gelände in das 13. Jahrhundert datiert. Aus dem 14. Jahrhundert sind schriftlich vier andere Brunnen belegt.

Im öffentlichen Raum wurden auch kurzlebige Werkstätten entdeckt. Am Anfang des 13. Jahrhunderts arbeitete eine Schmiede auf dem Svobody-Platz, die bald durch ein auf schmalen Mauern gegründetes rechteckiges Gebäude unklaren Zwecks ersetzt wurde. Ende des 13. Jahrhunderts wurde hier die St. Nikolaus Kirche erbaut, deren schriftlich 1231 erwähnter hölzerner (?) Vorgänger bisher nicht gefunden wurde. Öfter kamen seit dem zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts Kalköfen vor, die man mit ersten Steinbauten, vor allem Kirchen, Klöstern und Stadtmauern in Zusammenhang bringen kann. Mit Ausnahmen, die vor der Stadtmauer standen, überlebten sie nicht die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts. Diese Einrichtungen arbeiteten auch auf den Parzellen.

Es ist zu bemerken, dass das öffentliche Gelände im 13. Jahrhundert verschiedenartig genutzt wurde. Erst das folgende Jahrhundert brachte gewisse Regelungen, vor allem eine schon dauerhafte Befestigung der Oberfläche. Feuer verwendenden Handwerkereinrichtungen verschwinden. Auf den Hauptplätzen stehen aber zahlreiche Fleisch- und Brotbänke. Es halten sich auch öffentliche Brunnen.

Das Studium der Schichtenabfolgen in Strassen und Märkten ist sehr wichtig besonders für die Lösung der Fragen, wann sich der Stadtplan stabilisierte und ob es gewisse Beziehungen zur präurbanen Kommunikationsstruktur gab. Hoffentlich trägt die archäologische Forschung in Brünn auch ein Bißchen zur Lösung dieser Probleme bei.

PhDr. Rudolf Procházka, CSc.
Archeologický ústav AVČR Brno, v.v.i.
Archaia Brno o.p.s.